

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК
УКРАЇНИ

На правах рукопису

ЗОТОВА Валентина Георгіївна

**УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ
УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ
З УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ**

13.00.01 — теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України.

- Науковий керівник — дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор
О. Р. МАЗУРКЕВИЧ
- Науковий консультант — доктор педагогічних наук
В. Г. БУТЕНКО
- Офіційні опоненти — доктор філософських наук, професор
В. О. КУДІН
— доктор педагогічних наук, професор
В. Ф. ПАЛАМАРЧУК
- Провідна установа — Прикарпатський університет
ім. В. Стефаніка

Захист відбудеться «10» вересня 1993 року о 15 год.
на засіданні спеціалізованої ради Д113.15.01 в Інституті педагогіки
АПН України (252601, м. Київ-І, вул. Трьохсвятительська, 8).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розіслано «9» серпня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

М. П. ЛЕГКИЙ
М. П. ЛЕГКИЙ

ЛННБ України ім. В. Стефаніка

00815381 (Q)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Актуальність дослідження. Усна народна творчість становить частину національної і загальнолюдської духовної культури. Необхідність її вивчення пояснюється моральною, історичною, художньою цінністю та впливом на розвиток сучасного мистецтва. Уснопоетичні образи — осереддя сформованих протягом тривалого часу емоцій, уявлень, ідеалів, правил, які склалися у дієву виховну систему — народну педагогіку. Розуміння цього, особливо виразно виявлене в суспільному, науковому та педагогічному середовищах, спонукає до нового погляду на існуючу практику і визначає особливості підходу до процесу засвоєння знань з усної народної творчості.

У шкільній практиці спостерігаються тенденції розширення обсягу фольклорного матеріалу. Це вже знайшло своє відображення у програмах і підручниках з народознавства, української, російської, світової літератури та деяких інших предметів і факультативних курсів. Усна народна творчість вивчається не тільки в початкових та середніх (як було протягом кількох останніх десятиліть), а і в старших класах.

Обґрунтованість такого підходу витікає з науково-теоретичної спадщини, в якій розкриті значення фольклорної культури в житті народу, з'ясовані специфічні мистецькі особливості уснопоетичних творів, їх пізнавальний і морально-естетичний зміст (М. К. Азадовський, В. П. Анікіїн, О. М. Афанасьєв, Ф. І. Буслаєв, С. В. Васильченко, Б. Д. Грінченко, М. С. Грушевський, М. П. Драгоманов, С. О. Єфремов, П. О. Куліш, О. О. Потебня, В. Я. Пропп, І. Я. Рудченко, Б. М. і Ю. М. Соколови, М. Ф. Сумцов, В. І. Чичеров, П. П. Чубинський). В організації процесу сприймання народної поезії, її ефективного засвоєння суттєву роль відіграють закономірності вікової психології, психології художньої творчості та художнього сприйняття (В. В. Богословський, Л. І. Божович, І. С. Кон, О. О. Смірнов, Л. С. Виготський, С. Х. Раппопорт, П. М. Якобсон). Дослідження з питань народної педагогіки (М. Г. Стельмахович) дають можливість збагатити сучасні методи і прийоми виховання уснопоетичними засобами, етнічними звичаями, традиціями.

Широкий досвід вивчення усної народної творчості надбаний в методичній літературі (Г. К. Бочаров, Т. Ф. Бугайко, Ф. І. Буслаєв, В. В. Водовозов, В. В. Голубков, М. О. Нікітіна, В. П. Острогорський, М. О. Рибнікова, В. Я. Стоюнін, В. Ф. Фролова). Заслуговує уваги положення про необхідність зважати на художню специфіку фольклору. Докладно висвітлена робота над окремими жанрами (загадками, прислів'ями, приказками, казками, піснями, думами, баладами). Розглянуті різноманітні форми вивчення усної народної творчості: класно-урочні, факультативні, гурткові.

Все це важливо, однак теперішніх педагогічних вимог ще не задовольняє. Продовжуються пошуки шляхів засвоєння уснопоетичного матеріалу не тільки як сукупності окремих фольклорних жанрів, а і як цілісної художньої системи.

Труднощі реалізації названого напрямку зумовлюються недосконалою розробкою змістовного аспекту програм для різних типів шкіл, недостатньою психологічною вмотивованістю шляхів вивчення фольклорних творів на конкретних етапах середньої освіти, слабкою наступністю викладання усної народної поезії в молодшому, середньому та старшому шкільному віці.

Найменш педагогічно обгрунтованим і практично забезпеченим виявляється вивчення усної народної творчості старшими підлітками. З психологічного погляду, цей період — найсприятливіший для узагальнення і систематизації здобутих раніше, на початок навчання в старших класах, розрізнених і безсистемних знань з фольклору, глибокого проникнення в історико-художній світ народного мистецтва, усвідомлення його морально-естетичних засад та ідеалів.

Аналіз зазначеного комплексу проблем, розуміння ролі усної народної творчості у розв'язанні пізнавально-виховних завдань школи, а також недостатня дослідженість можливостей узагальнюючого вивчення фольклорних творів на міжпредметній основі, зважаючи на їх специфіку, зумовили необхідність спрямування дисертаційної роботи в пошук шляхів узагальнення і систематизації знань учнів середньої школи з усної народної творчості.

Об'єктом дослідження є процес вивчення уснопоетичних творів у старших класах середньої загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження становить система узагальнюючого вивчення усної народної творчості.

Мета дослідження полягає в науковому обгрунтуванні, розробленні та експериментальній перевірці системи узагальнюючого вивчення усної народної творчості, визначенні шляхів ефективного засвоєння учнями фольклорнопоетичного матеріалу.

Гіпотеза дослідження: рівень знань з усної народної творчості підвищується за умови їх якісно нового — узагальнюючого і систематизованого — засвоєння у старшому підлітковому віці. Результатами такого засвоєння є: цілісне сприйняття художньої системи фольклору; сформоване уявлення про універсальність, інтегрованість інформації, переданої образами народнопоетичних творів; здатність бачити фольклорні витoki художньої літератури і визначати їх роль у ній; ставлення до усної народної творчості як до культурної спадщини народу; духовний розвиток особистості.

Мета і гіпотеза дослідження зумовили відповідні завдання:

— Аналіз історико-педагогічного досвіду, сучасної практики і тенденцій вивчення усної народної творчості в середній школі;

— Обгрунтування і розроблення педагогічної системи, яка забезпечує ефективне засвоєння народних уснопоетичних творів старшими підлітками (програма, дидактично-методичне забезпечення, цикл уроків або факультативних занять, критерії ефективності педагогічних рішень);

— Перевірка дієвості запропонованої системи в експериментальних класах, групах;

— Підготовка і формулювання науково-методичних рекомендацій для узагальнення і систематизації знань з усної народної творчості.

В роботі над дисертацією застосовувались загальні і специфічні методи та прийоми науково-педагогічного дослідження: те-

оретичний і контент-аналіз; вивчення педагогічного досвіду; педагогічний експеримент; анкетування і інтерв'ювання; педагогічне спостереження; бесіди з учителями та учнями.

Експерименти проводились у середніх школах № 11 м. Бердянська, сіл Трояни Бердянського та Новопопелівка Чернігівського районів Запорізької області, селища міського типу Нові Санжари Полтавської області.

Методологічну основу дослідження становлять праці вчених-фольклористів, етнографів, істориків, філософів, літературознавців, роботи з проблем вікової психології і психології художнього сприймання творів словесного мистецтва, положення дидактики про узагальнення і систематизацію, інтегроване набуття знань з різних предметів шкільного вивчення.

Наукова новизна дослідження виявляється у визначенні сутності узагальнюючого вивчення фольклорнопоетичного матеріалу, яка полягає у розкритті усної творчості в її художній цілісності, пізнавальному та народно-педагогічному значенні; створенні системи, що забезпечує ефективність процесу узагальнення і систематизації знань з фольклору.

Теоретичну значимість дослідження становлять: психолого-педагогічне обґрунтування і експериментальна перевірка доцільності системи узагальнюючого вивчення уснопоетичних творів; розроблення критеріїв якості знань з усної народної творчості як показників ефективності запропонованої системи; розкриття взаємозв'язку між сформованістю узагальненого уявлення про художню систему фольклору і ставленням старшокласників до нього як до морально-естетичної культури народу. Його духовного багатства.

Практичне значення дослідження полягає у підготовленні автором науково-методичних рекомендацій для вчителів середніх шкіл з узагальнюючого систематизованого засвоєння усної народної поезії у зв'язку з набуттям літературної освіти; визначенні змісту узагальнюючого вивчення фольклорнопоетичних творів у старших класах; характеристиці педагогічних вимог до процесу узагальнення і систематизації знань з усної народної творчості; розробленні шляхів цілісного сприймання фольклору на міжпредметній основі.

Вірогідність здобутих результатів забезпечується застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, які відповідають його специфіці, меті і завданням, кількісним і якісним аналізом експериментальних даних, апробацією методичних рекомендацій у процесі їх впровадження в практику роботи шкіл.

Апробація роботи. Основні положення і результати дослідження розглянуті і обговорені на вузівських науково-практичних (Бердянськ, 1992, 1993), Всеукраїнській (Дніпропетровськ, 1993) та Міжнародній (Бердянськ, 1992) конференціях; на засіданнях лабораторії вивчення літератури Інституту педагогіки АПН України (Київ, 1990—1993); викладені і поширені в п'яти публікаціях.

На захист виносяться:

1. Історико-педагогічне та психологічне обґрунтування узагальнюючого вивчення усної народної творчості в середній школі;
2. Визначення сутності, змісту і шляхів узагальнення і систематизації знань з усної народної творчості старшими підлітками;
3. Система узагальнюючого вивчення усної народної творчості та її реалізація через інтегрований міжпредметний підхід;

4. Критерії оцінки ефективності узагальнення і систематизації знань з усної народної творчості.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, яка виявляється у послідовному виконанні теоретико-практичних завдань, підпорядкованих досягненню поставленої мети, і побудована, зважаючи на специфічні вимоги до узагальнюючого вивчення усної народної творчості в середній школі. Відповідно робота складається із вступу, двох глав, висновків, списку використаної літератури і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтована актуальність проблеми, визначені об'єкт, предмет, мета, завдання, гіпотеза дослідження, зазначені його теоретичні основи та методи; охарактеризовані наукова новизна і практичне значення; доведена вірогідність здобутих результатів; представлені дані про апробацію роботи, перелічені основні положення, які виносяться на захист.

У першій главі — «Історико-педагогічні та теоретичні засади розроблення системи узагальнюючого вивчення усної народної творчості в середній школі» — розглянуті специфічні мистецькі особливості та значення уснопоетичних творів для шкільного навчання і виховання, проаналізовано історико-філософські, етнографічні, фольклористичні і педагогічні джерела з метою науково-теоретичного обґрунтування удосконалення процесу вивчення усної народної словесності (на прикладі російської, з залученням української та окремих творів інших народів світу).

Роль усної народної творчості у вихованні та освіті дітей і молоді зумовлюється її суттєвим впливом на розвиток духовної культури: інтерпретацію історичного минулого, формування морально-естетичних ідеалів, збагачення мови, літератури та інших видів мистецтва. Уснопоетичне слово зберігає узагальнений образ народного світосприймання і є своєрідним ключем, за допомогою якого відшукуються національні витоки характеру людини, її прагнень і вподобань. Водночас фольклор відображає загальнолюдські надбання, підтверджуючи близькість багатьох народів і їх культур. Фольклорні твори містять у собі інтегровано-універсальну інформацію, мають значний емоційно-оглядний потенціал. Ці якості і спонукають до уважного наукового розгляду проблеми вивчення усної народної поезії в середній загальноосвітній школі.

Методом теоретичного аналізу встановлено, що підходи до викладання фольклору пов'язані з загальним перебігом суспільно-історичних і культурних подій та явищ педагогічного процесу. Оскільки в XIX ст. усна народна творчість традиційно розглядалась у складі літературної освіти, в роботі докладно простежені різноманітні аспекти досліджуваної проблеми у спадщині вчених-словесників: використання уснопоетичних творів як найкращих зразків для вивчення рідної мови і народного, національного виховання (Ф. І. Буслаєв); аналіз усної народної поезії у зв'язку з її специфікою та особливостями відображення історії (В. В. Водъвозов, В. Я. Стоюнін); виклад фольклорного матеріалу на основі сучасних літературознавчих та фольклористичних праць, увага до взаємозв'язку уснопоетичних і авторських словесно-художніх творів, необхідність їх зіставлення, дотримання наступності у вивченні усної народної творчості від молодших класів до старших (В. П. Острогорський). Підтверджене положення про те, що вивчення

фольклору в минулому столітті просувалось від пошуків у ньому відповіді на найважливіші питання суспільного життя — до сприйняття як відображення народних ідеалів, спроб виховання на цій основі демократичних поглядів і гуманістичних почуттів, осмислення усної народної творчості не тільки як художньої історії, народного світогляду, а і як мистецтва слова.

Результатом цього розвитку, незважаючи на його суперечності, було впорядковане викладання усної народної творчості в середніх учбових закладах. Але у XX ст., щоб усвідомити значення наслідування набутого досвіду, потрібні були десятиліття, впродовж яких педагоги (Ю. М. Соколов, М. О. Рибнікова, В. В. Голубков, Т. Ф. Бугайко, О. Р. Мазуркевич) доводили необхідність творчого використання попередніх надбань.

Про системний підхід до вивчення фольклору в школі можна говорити, починаючи з кінця 30-х рр., коли окремі з його творів розглядались у початковій та середній шкільних ланках, а в старших класах літературний курс відкривався узагальненим розділом «Усна народна поезія».

Програма з літератури 1939 р. підсумовувала педагогічні здобутки і одночасно висвітлювала проблеми вивчення усної народної творчості, які з часом ставали відчутнішими: згодом з неї вилучено західноєвропейський фольклор, скорочено кількість російських уснопоетичних творів, зайве політизовано інтерпретацію деяких художніх образів та знехтувано як національним, так і загальнолюдським у звучанні народного слова. Протікав зворотний процес: наприкінці 40-х рр. підсумкова тема з усної народної творчості в систематичному курсі літератури вже не вивчалась. Перенесення ознайомлення з фольклорними творами до середніх класів визначило подальші обмеження у їх сприйнятті.

Такі явища зумовили активні пошуки можливостей удосконалення процесу викладання усної народної поезії (В. Ф. Фролова, П. Г. Воробйов, Л. О. Ухова-Соломіна). Запропоновані підходи і тепер складають наукові основи роботи над фольклорно-поетичними творами в школі і реалізуються в принципах жанрово-тематичної побудови вивчення усної народної творчості; врахування її специфічних особливостей, історичних умов зародження, розвитку, сучасного існування та художньої інтерпретації реальних подій; відповідності народнопоетичних творів віковим можливостям учнів у їх сприйнятті; використання міжпредметного зв'язку і поєднання різноманітних форм роботи (класних, позакласних, позашкільних); системного підходу у навчанні і вихованні засобами усного народного слова. Дбайливо допрацьовані наступними дослідниками (Т. С. Веселова, Я. Р. Кошелєв, В. С. Кошелева, М. О. Никітіна, Л. І. Удод), вони все ж іноді ставали декларативними.

З опорою на новітні публікації та експериментальні дані в роботі характеризується сучасний етап і тенденції у вивченні усної народної творчості: розширення обсягу фольклорних знань, тяжіння до інтегрованого викладу матеріалу, більш вмотивоване його розміщення відповідно психолого-віковим особливостям учнів.

Однак і в таких умовах проблеми удосконалення процесу засвоєння фольклорних знань не перестають бути актуальними, вимагати наукового підходу і практичного розв'язання.

Встановлення реальних рівнів обізнаності з усною народною пое-

зією після її вивчення, з'ясування ролі фольклорних творів у формуванні світогляду, збагаченні духовної культури за допомогою якісного і кількісного аналізу підсумкових контрольних робіт, відповідей на запитання анкети, інтерв'ю та порівняння їх змісту (констатуючий експеримент) показали, що, при всіх позитивних результатах засвоєння уснопоетичного матеріалу, значна частина учнів залишається надто поверхово ознайомленою з фольклорними текстами, сприймає їх наївно-примітивно. Підлітки готові черпати духовність з народного джерела, але недостатні знання явищ, понять і уснопоетичного змісту мало сприяють цьому. Традиційна організація процесу засвоєння усної народної творчості, за якою в початкових та середніх, а останнім часом і в старших класах, вивчаються окремі розрізнені фольклорні твори з розподілом на жанри та їх групи, потребує принципової зміни підходу — переходу від ізольованого до системно-узагальнюючого вивчення. *

У другій главі — «Система узагальнюючого вивчення усної народної творчості в її педагогічній цілісності (IX клас)» — викладено основи узагальнення і систематизації фольклорних знань як підсумкового процесу їх засвоєння в середній школі; обґрунтована думка про те, що за цих умов вплив усної народної поезії на формування духовних цінностей підлітків може бути ефективнішим.

Узагальнююче вивчення усної народної творчості за своєю сутністю якісно інше, у порівнянні з попереднім. Воно: а) систематизує знання, отримані раніше; б) дозволяє познайомитись з новими фольклорними темами, ідеями, жанрами і сформувати на цій основі розширене, поглиблене уявлення про фольклорну систему як органічну частину духовної культури народу, художню природу словесних, словесно-пісенних жанрів, взаємозв'язок усної творчості рідного та інших народів світу; в) створює передумови для можливого подальшого самостійного вивчення усної народної поезії і авторських творів, пов'язаних з фольклорною традицією; г) сприяє вихованню позитивних людських якостей шляхом досягнення художньо-образного, емоційно-цінного світу усної народної творчості.

Узагальнююче засвоєння фольклору не лише можливе, а й ефективніше тоді, коли здійснюється за певною системою. Вихідними її побудови є: філософське визначення понять «система», «системний підхід»; сучасні трактування сутності педагогічної системи; аналіз досвіду, шкільної практики і тенденцій вивчення усної народної творчості. Систему складають компоненти: 1) зміст (тексти фольклорних творів для читання і вивчення старшокласниками); 2) дидактичні принципи, методи і прийоми узагальнення і систематизації знань з усної народної творчості; 3) тематичний цикл уроків або факультативних занять; 4) критерії ефективності педагогічних рішень. Кожен з них є організацією нижчого порядку стосовно системи узагальнюючого вивчення усної народної творчості, взаємопов'язаний з іншими, а разом вони становлять цілісне утворення. Останнє ж входить підсистемою в процес викладання літератури і інших навчальних предметів, визначається освітньою роллю фольклору та його значенням у духовному житті народу.

Система узагальнюючого вивчення усної народної творчості має свою внутрішню структуру і передбачає відкритість, залежність від зовнішніх факторів. Цей висновок ілюструється кількома графічними схемами.

В роботі послідовно охарактеризовані всі компоненти системи.

Перший компонент. Експериментальна програма (зміст) узагальнюючого вивчення усної народної творчості розроблена згідно з уявленням про його сутність і передбачає викладання цілісного фольклорного циклу, який складається з тем:

Витоки усної народної творчості.

Поняття про фольклор. Уснопоетична творчість народів світу, її національний характер.

Джерела усної народної творчості; життя суспільства і творчість народу.

Тематичне і жанрове багатство фольклору, його художня досконалість.

Творці, співці і збирачі усної народної поезії.

Фольклор і література.

Поезія народного життя.

Календарна і обрядова творчість. Її зверненість до людини. Виявлення трудової основи народного життя, життєвих циклів і ритму.

Хліборобський календар і теми обрядової поезії, пов'язані з ним.

Народний обряд як виявлення духовної культури. Новорічна обрядність і її поетичне вираження. Весняні та літні обряди і пісні.

Народна естетика і ідеали у календарній і обрядовій поезії українців, росіян, білорусів.

Поезія родинного життя.

Народна неказкова проза.

Основні жанри неказкової прози. Її теми та сюжети.

Характерні особливості переказів і легенд, відображення в них народного світосприймання і народної оцінки висвітлених подій.

Билинний епос. Думи. Історичні пісні. Балади.

Поняття про епос. Билина як народний героїко-епічний твір, її походження, тематика і сюжети.

Билини про старших богатирів, київського і новгородського циклів; відображення в них народного життя: героїчної історії, культури, морально-естетичних поглядів, елементів народної педагогіки.

Гуманізм билинної ідеї.

Взаємозв'язок українського героїчного епосу та епосу інших народів з російським.

Композиція билин, мудрість і краса билинного слова, особливості билинної розповіді.

Історичні пісні, думи як жанри усної народної творчості; їх розвиток у різні історичні епохи, теми і поетика.

Балада як один з найбільш поширених жанрів у творчості народів світу. Особливості художньо-образного відображення життєвих явищ в народних баладах. Тематична, ідейна та художня близькість українських, російських і білоруських балад.

Народні ліричні пісні.

Тематичне багатство, композиція і поетичні засоби, слово і мелодія в ліричній пісні.

Спільне в тематичному змісті і поетиці народних східнослов'янських пісень.

Народнопоетичні жартівливі жанри.

Скоморошини, пісні, небилиці, докучливі казки-пародії, анекдоти, частівки. Характер смішного в них.

Гумор і сатира в народній драмі: театри Петрушки, мандрівних дяків.

Усна народна творчість як національна і загальнолюдська спадщина.

Другий компонент. Специфічні, характерні для роботи над фольклорними (або над фольклорними і літературними) творами більше, ніж над іншими шкільними предметами, вимоги сформульовано на основі загальнодидактичних принципів. Зважається на особливості народної поезії як мистецтва усного художнього слова, подібність і відмінність у сприйнятті усних і писемних творів; закономірності психології віку і психології навчання; положення дидактики, в яких найпоштовіше втілена ідея узагальнення та систематизації знань з окремих тем, розділів; аналітичні характеристики не тільки окремих шкільних предметів, а і їх груп. До принципів узагальнюючого вивчення усної народної творчості віднесено вимоги: достатньої кількості уснопоетичних творів для їх узагальнюючого вивчення; дотримання специфіки фольклору; відповідності прийомів аналізу творів усної народної поезії рівневі художньо-образного відображення життєвих явищ у них; співвідношення закономірностей психології віку, психології художньої творчості і психології художнього сприйняття; врахування історичного аспекту; актуалізації морального досвіду минулих поколінь; ініціативності вивчення, врахування особистісних художніх інтересів і розвитку індивідуальних творчих здібностей школярів.

На заняттях з усної народної творчості в старших класах застосовуються різноманітні прийоми узагальнення, систематизації вивченого і поглиблення знань на цій основі. Необхідність показу тематичних та ідейних зв'язків національного фольклору з мистецтвом інших народів світу, практичного ознайомлення з фольклорною типологією, художньою специфікою уснопоетичного матеріалу зумовлює здійснення аналізу і синтезу, використання порівнянь.

Третій компонент. В окремому розділі подано зміст і побудову експериментального узагальненого фольклорного курсу. Він є одним із компонентів системної організації узагальнюючого вивчення усної народної творчості і в той же час інтегрує інші її структурні частини: тут знаходять відображення змістовий (програма) і психолого-педагогічний аспекти, результати його впровадження у навчальний процес дають можливість визначити ефективність запропонованих підходів шляхом порівняння з традиційними.

Четвертий компонент. Встановлено, що основою для порівняння є критерії ефективності педагогічних рішень, які в свою чергу виявляються у рівнях знань учнів з усної народної творчості. Рівні знань з усної народної творчості, а також емоційно-оцінне ставлення до фольклору як до культурної духовної спадщини, відповідне самому високому з них, є показниками ефективності всієї системи узагальнюючого вивчення народних уснопоетичних творів. Параметри змісту рівнів виявлені: а) з урахуванням специфіки фольклору, універсального характеру інформації, закладеної у сукупності його художніх образів, і того впливу, який вони мають на розвиток сучасного мистецтва, культури взагалі; б) на підставі результатів досліджень з проблем психології художньої творчості, художнього сприйняття і літературного розвитку учнів. До них стосуються:

— характер сприйняття окремих уснопоетичних творів і художньої системи фольклору взагалі;

— сформованість уявлень про універсальність, інтегрованість інформації, яка передається образами усної народної творчості;

— ставлення до неї як до духовної спадщини народу;

— здатність бачити фольклорні витoki у творах авторського мистецтва і визначати їх роль у ньому.

Виділено три рівні якості знань з усної народної творчості. Кожному з них відповідає певний зміст названих параметрів. Останні мають досить різноманітні варіанти, зумовлені особливостями уснопоетичного матеріалу, але у своїй сукупності становлять узагальнене, цілісне відображення рівнів фольклорних знань, розмежовуючи їх своїм якісним змістом.

Для першого рівня якості знань (низького) здебільшого характерне наївно-реалістичне сприйняття учнями творів усної народної поезії, за якого сюжетні події і персонажі уявляються дійсними історичними реаліями поза будь-яким узагальненням. Художня система фольклору бачиться простою сукупністю уснопоетичних текстів, жанрів, іноді — тем і ідей (без засобів їх вираження). Поняття про універсальність, інтегрованість інформації, закладеної у фольклорні образи, частіше всього асоціюється зі спробами «взнати про все» з конкретного твору або співвіднести певні знання про навколишній світ з відповідними народнопоетичними текстами, жанрами. Ставлення до фольклорної культури не має усвідомленого вираження і виявляється у загальних морально-естетичних оцінках. У взаємозв'язку усної народної творчості і авторського мистецтва звертається увага лише на його зовнішні вияви: використання автором народної лексики, народнопоетичних образів, повне або часткове цитування фольклорних текстів тощо.

Другий рівень якості знань (середній) відзначається першими спробами художнього узагальнення, прагненням пояснити зміст фольклорного тексту за допомогою аналізу його окремих образів і сюжетної лінії. При цьому можливі як потяг до простого переказу, характерний більше для першого рівня, так і спроби осмислити художню ідею твору через проникнення в його композиційно-образну структуру, властиве учням з третім рівнем якості знань з усної народної творчості. Художня система фольклору уявляється не тільки текстовою, тематичною та ідейною сукупністю, але і включає в себе засоби зображення народнопоетичних образів. Універсальна, інтегрована інформаційність усної народної творчості іноді підлягає сумніву або оцінюється критично, але в цілому за нею визнається широке, багатогранне відображення дійсності. В процесі аналізу взаємозв'язку літературно-художніх творів і народної поезії виділяються його зовнішні ознаки і розглядаються причини звертання до фольклорних джерел; використання народних образів характеризується як прагнення письменника яскравіше, глибше виразити свою думку.

Третій рівень якості знань (високий) передбачає досить високий ступінь узагальнення, сприйняття змісту народних уснопоетичних творів з опорою на їх образну символіку і композиційно-художню структуру, особистісну емоційно-оцінну реакцію на те, що сприймається. У фольклорній системі виявляються текстова, тематична, ідейна сукупність, явища взаємопроникнення жанрів, спільність їх символики, поетичних засобів. Уміння «читати» народні образи-символи

сприяє адекватному розумінню універсальності, інтегрованості художньої інформації, закладеної в усну народну творчість. Усна народна творчість розглядається не тільки як мистецтво, але і як історія, етика, естетика, виражені за допомогою словесно-художніх образів; учні бачать у ній відображення народного світосприймання і відносяться до неї як до культурної духовної спадщини. Взаємозв'язок усної народної і авторської творчості розглядається як спільна позиція, однаковий погляд на зображувані події і характери персонажів, здатність оцінити їх з точки зору народу. У фольклорній культурі відшукуються витoki сучасного мистецтва.

В ході формуючого експерименту згідно з розробленими критеріями перевірялось, якою мірою функціонування системи забезпечує якість знань з усної народної творчості. Після викладу узагальненого фольклорного курсу в експериментальних класах і групах методом контент-аналізу було вивчено зміст письмових робіт учнів, а одержані дані порівняно з результатами виконання таких же завдань контрольними класами, де спеціальні організовані узагальнення і систематизації знань з усної народної творчості не проводилось.

Для з'ясування характеру сприйняття народної поезії використано письмові відповіді на запитання стосовно ідейно-художнього змісту окремих уснопоетичних творів. Результати аналізу подано в таблиці:

		Кількість учнів (166)		
		Контр. класи	Експерим. класи	Експерим. групи
Рівні якості знань з усної народної творчості (сприйняття окремого уснопоетичного твору) як критерії ефективності педагогічних рішень		67	69	30
Спри няття уснопое тичних творів	I. Наївно-реалістичне; події та персонажі сприймаються як реалії минулого життя, поза будь-якими умовністю і узагальненням	40 59,7%	19 27,5%	— —
	II. Перші прояви художнього узагальнення; прагнення пояснити тематично-образний зміст за допомогою окремих аналітичних характеристик	23 34,3%	28 40,6%	16 53,3%
	III. Високий ступінь узагальнення і конкретизації художніх уявлень; сприйняття з опорою на образну символіку і композицію твору; особистісна, емоційно-оцінна реакція	4 6,0%	22 31,9%	14 46,7%

Таблиця показує, що в експериментальних класах і групах учнів, зміст робіт яких відповідає II і III рівням якості знань з усної народної творчості, значно більше, ніж у контрольних. Це пояснюється тим, що після засвоєння узагальненого фольклорного курсу вони навчилися розуміти символічний характер уснопоетичних образів, бачити в них відображення народного життя. Найкращі показники, про-

демонстровані учнями факультативних груп, зумовлені найбільшим ступенем реалізації індивідуального підходу до підлітків, найповнішим урахуванням їх зацікавлень і здібностей.

Показники якості знань з усної народної творчості: сприйняття фольклорної художньої системи в цілому; сформованість уявлення про універсальність, інтегрованість інформації, закладеної в уснопоетичні образи; ставлення до усної народної творчості як до духовної спадщини народу, — визначались шляхом аналізу анкет. В експериментальних класах і групах відповіді більш аргументовані, характеризують особистість учнів і свідчать про їх духовне зростання. Розуміння ролі фольклору в сучасній духовній спадщині співпало з відношенням до нього як до мистецтва, що виражає через художні образи народне світосприймання. Подібні відповіді свідчать про досить високий (III) рівень сприйняття уснопоетичних творів і їх емоційну, особистісну оцінку. Значна частина учнів, не піднімаючись до подібних висновків, змогла відмітити важливі складові духовної культури народу: традиції, обряди, ідеали (II рівень). Зміст відповідей решти учасників експерименту менше піддався диференціюванню. Відношення до усної народної творчості як до духовної спадщини народу у них не знайшло усвідомленого вираження і виявилось у загальних морально-естетичних оцінках (I рівень). Кількісне співвідношення відповідей в експериментальних та контрольних класах становить: експериментальні — 38,8% (III), 46,3% (II), 14,9% (I); контрольні — 20,5% (III), 40,0% (II), 39,5% (I).

Здатність підлітків бачити фольклорні витoki авторського мистецтва і розуміти їх роль у ньому з'ясуувалась по змісту письмових творів, у яких треба було розкрити зв'язок літературно-художнього слова з народним. Результати останньої частини контент-аналізу подано в таблиці:

	Кількість учнів (150)		
	Контр. класи	Експерим. класи	Експерим. групи
Рівні якості знань з усної народної творчості (здатність бачити фольклорні витoki у творах авторського мистецтва) як критерії ефективності педагогічних рішень	64	56	30
Здатність бачити фольклорні витoki у творах авторського мистецтва	I. Зважання на зовнішні прояви: використання народної лексики, образів, цитування уснопоетичних текстів		
	51 79,7%	28 50,0%	13 43,3%
	II. Зважання на зовнішні прояви, а також пошуки причин звертання до фольклору, намагання за допомогою фольклорних образів яскравіше, глибше виразити авторську думку		
	13 20,3%	19 33,9%	12 40,0%
III. Усвідомлення спільної, адекватної чи подібної художньої позиції, розуміння ідеї народності мистецтва			
	— —	9 16,1%	5 16,7%

З таблиці видно, що у учнів експериментальних класів і груп здібності в баченні фольклорних витоків авторського мистецтва розвинуті набагато краще, у порівнянні зі здібностями учнів контрольних класів.

Загальна динаміка росту якості знань по всім розробленим критеріям дає можливість зробити висновок про підтвердження висунутої гіпотези і ефективність запропонованих рішень. Узагальнююче вивчення спричинює вищі рівні сприйняття окремих уснопоетичних творів і художньої системи фольклору в цілому, сформованість уявлення про універсальність, інтегрованість інформації, яка передається народними образами, здатність бачити фольклорні витoki творів авторського мистецтва і визначати їх роль у ньому, відношення до усної народної творчості як до духовної спадщини народу.

У заключній частині підведено підсумки дослідження та сформульовано висновки і рекомендації.

1. Узагальнення і систематизація знань з усної народної творчості становить собою як повторення вивченого, так і якісно інше — цілісне сприйняття художньої системи фольклору. В процесі узагальнюючого вивчення старшокласники знайомляться з новими уснопоетичними творами, а через них — темами, ідеями, жанрами; вивчають явища фольклорного взаємопроникнення, взаємозв'язки усної народної поезії і сучасного мистецтва слова; порівнюють творчість різних народів. Збагачення фольклорними знаннями дає можливість сформувати уявлення про унікальне художнє явище — інтегроване, енциклопедичне, образне відображення світу в уснопоетичних творах і про народне розуміння цього світу, відношення до усної народної творчості як до історико-культурної спадщини, потребу звертатися до неї у морально-естетичних пошуках.

2. Ефективність узагальнюючого вивчення фольклору залежить від дидактично-методичного забезпечення, дотримання загальнопедагогічних умов, особистості вчителя, рівня готовності учнів та їх вподобань і досягається певною системою роботи. Системна організація об'єднує: зміст (програму узагальненого курсу); дидактичні принципи, методи і прийоми узагальнення і систематизації знань з усної народної творчості; тематичний цикл уроків або факультативних занять; критерії ефективності педагогічних рішень. Компонентом, який інтегрує всі останні, є тематичний цикл уроків або факультативних занять.

3. Дослідницькою практикою виявлено оптимальний об'єм експериментальної програми, яка складається з семи комплексних тем узагальнюючого циклу, підтверджена правомірність і дієвість специфічних вимог (принципів) до узагальнюючого вивчення уснопоетичних творів.

4. Непорушним є принцип дотримання специфіки фольклору. Саме він має визначальний вплив на вибір методів і прийомів узагальнюючого вивчення усної народної творчості. В процесі узагальнення і систематизації особлива увага приділяється слуховій і зоровій подачі матеріалу, зумовленій синкретизмом, колективністю створення, існуванню у пам'яті, усністю передачі та варіантністю фольклорних текстів; аналізу окремих жанрів у взаємозв'язку з усною народною поетикою, їх історичним розвитком і сучасним станом; формуванню емоційно-оцінного ставлення до усної творчості. Худож-

ня універсальність фольклору, фольклорна специфіка ведуть до багаторівневих зв'язків під час його вивчення: з різними видами мистецтва, шкільними предметами (історією, мовами, літературами, географією, працею), науками, які забезпечують цілісне уявлення про світ і буття людини в ньому. Особливості існування усної народної творчості в сучасній культурі (записані, зібрані в антології і створені сьогодні тексти та їх варіанти) зумовлюють звертання до численної наукової, публіцистичної та художньої літератури, використання музейних матеріалів, участь у фольклорних святах, зустрічах з виконавцями уснопоетичних творів.

5. В узагальнюючому вивченні усної народної творчості суттєву роль відіграє вибір форм узагальнення і систематизації. Вони визначаються не тільки специфікою навчального матеріалу, а й відповідністю умовам конкретних класів, розвиткові учнів, їх зацікавленням і здібностям, відношенням до предмету вивчення, творчою особистістю педагога.

6. Якість знань з усної народної творчості як вияв ефективності функціонування системи її узагальнюючого вивчення визначається критеріями: характером сприйняття окремих уснопоетичних творів і художньої системи фольклору в цілому; сформованістю уявлення про універсальність, інтегрованість інформації, закладеної в образи усної народної творчості; ставленням до неї як до духовної спадщини народу; здатністю бачити фольклорні витoki у творах авторського мистецтва і визначати їх роль у ньому; духовним розвитком особистості. На підставі критеріїв виділені перший (низький), другий (середній) та третій (високий) рівні якості знань з усної народної творчості.

7. Умовою успішного функціонування розробленої системи є її органічний зв'язок з загальнопедагогічною концепцією навчального закладу, яка визначає як внутрішні, так і зовнішні (стосовно системи) проблеми удосконалення процесу засвоєння усної народної творчості учнями-підлітками.

В перспективі шляхи розв'язання зовнішніх проблем удосконалення узагальнюючого вивчення уснопоетичних творів бачаться в упорядкуванні зв'язків між навчальними предметами, які вже викладаються в школі, і розробленим фольклорним курсом (література, мова, історія, народознавство та ін. + усна народна творчість), визначенні його місця в програмах різних типів середніх навчальних закладів, бо узагальнені, інтегровані знання дають можливість глибше засвоїти матеріал з різних галузей науки. Внутрішні проблеми удосконалення системи кваліфікуються як дидактично-методичні. Можлива зміна змісту програми узагальнюючого вивчення усної народної творчості з урахуванням історії розвитку фольклору в тому регіоні, де живуть учні, їх національності та міжнаціональних контактів. Це спричинює розширення кола специфічних вимог (принципів) до узагальнення і систематизації фольклорних знань, розроблення нових тематичних циклів уроків, факультативних занять.

Завершена дисертаційна робота не претендує на вичерпне розв'язання проблеми удосконалення викладання усної народної творчості в середній школі, а подає один з його можливих варіантів. Є потреба продовжувати дослідження різноманітних форм вивчення уснопоетичних творів, методів та прийомів узагальнення і систематизації художнього матеріалу.

Основний зміст дисертації відображений у публікаціях автора:

1. Про основи узагальнюючого вивчення усної народної творчості старшокласниками // Дидактико-філологічна підготовка студентів для роботи у національній школі: Збірник тез наукових повідомлень на конференції викладачів та студентів БДПІ. — Бердянськ, 1993. — С. 7—8;

2. Системные связи в процессе изучения произведений устного народного творчества // Актуальні питання підготовки спеціалістів в педвузі: Збірник наукових повідомлень за матеріалами конференції викладачів та студентів БДПІ. — Бердянськ, 1992. — С. 32;

3. Произведения устного народного творчества в методических системах В. Я. Сбюнина и В. П. Острогорского // Актуальні питання підготовки спеціалістів у педвузі: Збірник наукових повідомлень за матеріалами конференції викладачів та студентів БДПІ. — Бердянськ, 1992. — С. 30—31 (у співавторстві);

4. Гуманизм русской народной легенды и ее изучение в средней школе // Тезисы сообщений на Международной конференции по проблемам гуманистического воспитания. — Бердянск, 1992. — С. 55—56;

5. К проблеме изучения устного народного творчества в школьном курсе литературы (VIII—IX классы). — Филологические очерки // Бердянський гос. пед. ін-т. — Бердянськ, 1992. — 27 с. Рус. / Деп. в Укр. НИЩЕТИ 14. 02. 92. № 173. — УК — 92. — С. 26—27.

Сдано в набір 2.07.93. Підписано до друку 16.07.93. Формат 60x84
1/16. Об'єм 1 д. арк. Друк високій. Тир. 100 екз. Зам. № 4649.
Безплатно. Бердянська міська друкарня.

1. Введение

2. Глава I. Общие сведения о предмете исследования

3. Глава II. Методология исследования

4. Глава III. Анализ исходных данных

5. Глава IV. Результаты исследования

6. Глава V. Заключение

7. Литературные источники

8. Приложение

Борис

466003

AB 27.892